

नेपालमा खाद्य सुरक्षाको अवस्थाको संक्षिप्त जानकारी

(मंसिर देखि फाल्गुन २०७३)

कृषि विकास मन्त्रालय तथा विश्व खाद्य कार्यक्रम
नेपाल खाद्य सुरक्षा अनुगमन प्रणाली (NeKSAP)
संयुक्त अधिराज्य बेलायत (UK aid) सरकारको सहयोगमा

१. वर्तमान अवस्था: मंसिर देखि फाल्गुन २०७३

संक्षेप

७४ जिल्लाका^१ जिल्ला खाद्य सुरक्षा सञ्जालहरूले माघ र फाल्गुन महिनामा बैठक गरी मंसिर देखि फाल्गुन २०७३ सम्मको अवधिको खाद्य सुरक्षा अवस्थाको विश्लेषण र चैत्र २०७३ देखि आषाढ २०७४ सम्मको खाद्य सुरक्षा अवस्थाको पूर्वानुमानको प्रक्षेपण गरे। जिल्ला खाद्य सुरक्षा सञ्जालहरूले खाद्य सुरक्षाको अवस्थालाई एकिकृत खाद्य सुरक्षा चरण वर्गीकरणको विधि^२ मा आधारित रही हरेक गा.वि.स. र न.पा. हरूलाई न्यूनतम खाद्य असुरक्षित अवस्था (चरण १), मध्यमस्तरीय खाद्य असुरक्षित अवस्था (चरण २), वा उच्चतम खाद्य असुरक्षित अवस्था (चरण ३) मा वर्गीकरण गरे। यस अवधिमा कुनै पनि गा.वि.स.हरू खाद्य असुरक्षाका दृष्टिकोणले गम्भिर खाद्य असुरक्षित अवस्था (चरण ४) मा वर्गीकरण भएनन्।

समग्रमा, जिल्ला खाद्य सुरक्षा सञ्जालहरूले ७४ जिल्लाका ३,३६७ गा.वि.स. र नगरपालिकाहरू मध्ये ४८ गा.वि.स.हरू (१.४ प्रतिशत) लाई उच्चतम खाद्य असुरक्षित (चरण ३), १८३ गा.वि.स.हरू (५.४ प्रतिशत) लाई मध्यमस्तरीय खाद्य असुरक्षित (चरण २) र ३,१३६ गा.वि.स.हरू तथा न.पा.हरू (९३.१ प्रतिशत) लाई न्यूनतम खाद्य असुरक्षित (चरण १) को अवस्थामा वर्गीकरण गरे। खाद्य असुरक्षित क्षेत्रहरूको भौगोलिक वितरण नक्शा १ मा हेर्नुहोस्। सामान्यतया, जिल्ला खाद्य सुरक्षा सञ्जालहरूले तयार पारेको विश्लेषणात्मक नतिजाहरू प्रमाणीकरण र स्वीकृत कृषि विकास मन्त्रालयको समिक्षा बैठकहरूद्वारा गरिन्थ्यो। तथापी आगामी दिनमा हुन गइरहेको स्थानिय निर्वाचनका कारण आचारसंहिता लागू हुन गई यो अवधिमा कृषि विकास मन्त्रालयको चौमासिक समिक्षा बैठक हुन सकेन।

मुख्य बुँदाहरू

जिल्ला खाद्य सुरक्षा सञ्जालहरूले पश्चिमाञ्चल, मध्यमाञ्चल र पूर्वाञ्चल क्षेत्रका भूकम्प प्रभावित जिल्लाहरूमा वैशाख २०७२ पछि समग्र खाद्य सुरक्षाको अवस्थामा क्रमिक सुधार आएको जनाएका छन्। यो अनुगमन अवधिमा जिल्ला खाद्य सुरक्षा सञ्जालहरूले वर्षे बालीहरू (धान र मकै) को उत्पादन भित्र्याइएको र जीविकोपार्जनका कार्यक्रमहरू पूनः सुचारु भएकाले गर्दा हाल आएर गत अनुगमन अवधि (श्रावण-कार्तिक २०७३) को तुलनामा खाद्य सुरक्षाको अवस्थामा सुधार आएको जनाएका छन्। यद्यपी, जिल्ला खाद्य सुरक्षा सञ्जालहरूले गोरखा र धादिङ्गका केही गा.वि.स.हरूलाई उच्चतम खाद्य असुरक्षित (चरण ३) अवस्थामा वर्गीकरण गरेका छन्। ति गा.वि.स.हरू धेरै जसो उच्च भेगमा अवस्थित हुनाका साथै खेतीयोग्य आवादी क्षेत्र समेत सीमित भएको हुनाले त्यहाँ अन्न बाली उत्पादन न्यून हुन्छ। यसका साथै जिल्ला खाद्य सुरक्षा सञ्जालहरूले यस्तो

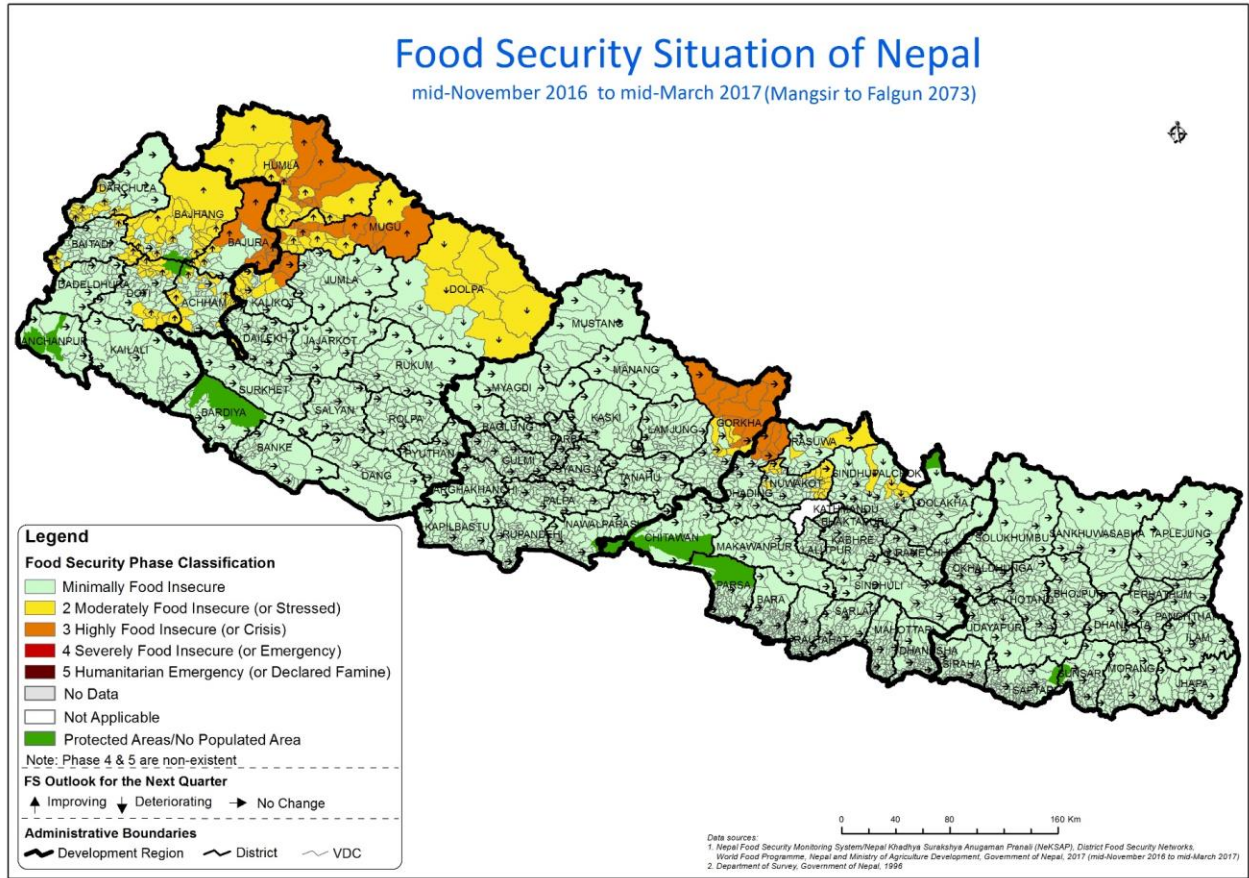
^१ हाल जिल्ला खाद्य सुरक्षा सञ्जालहरू ७५ जिल्ला मध्ये ७४ जिल्लामा मात्र संचालन रहेको छ (काठमाण्डौ जिल्ला बाहेक)।

^२ चरण वर्गीकरण विधी मार्फत जिल्ला खाद्य सुरक्षा सञ्जालहरूले स्थापित प्रक्रिया र साधनहरूको प्रयोग गरि तथ्यगत सूचना सहमतिको आधारमा खाद्य असुरक्षाको गम्भिरतालाई पाँच चरणमा वर्गीकरण गर्दछन्: **न्यूनतम खाद्य असुरक्षित अवस्था (चरण १)**- यस अवस्थामा जीविकोपार्जनका पद्धतिहरू (उपायहरू) परिवर्तन नगरिकन घरधुरीहरूले खाद्य र गैह्र खाद्य आवश्यकताहरू पूरा गरिरहेका (धानी रहेका) हुन्छन्, **मध्यमस्तरीय खाद्य असुरक्षित अवस्था (चरण २)**- यस अवस्थामा घरधुरीहरूले परम्परागत निर्वाह पद्धति अपनाएर न्यूनतम खाद्य आवश्यकताहरू परिपूर्ति गर्न सक्छन्, तर केही अत्यावश्यक गैह्र खाद्य आवश्यकताका लागि भने पछि परिपूर्ति गर्न नसकिने खालका निर्वाहपद्धतिहरू अपनाई उक्त आवश्यकता पूरा गर्न सक्दैनन्, **उच्चतम खाद्य असुरक्षित अवस्था (चरण ३)**- यस अवस्थामा घरधुरीहरू खाद्य उपभोग अभावको उच्चतम अवस्थामा हुन्छन् वा जीविकोपार्जनका साधनहरूको घट्दो परिस्थितिबाट मात्र न्यूनस्तरको खाद्य आवश्यकता पूरा गर्न सक्दछन्, **आपतकालीन वा गम्भिर खाद्य असुरक्षित अवस्था (चरण ४)**- यस अवस्थामा घरधुरीहरूले जीविकोपार्जनका साधनहरू नगुमाइकन खाद्य तथा गैह्र खाद्य आवश्यकताहरू परिपूर्ति गर्न सक्दैनन्; र **मानवीय आपतकालीन अवस्था (चरण ५)**: यस अवस्थामा घरधुरीहरू खाद्य र अन्य आधारभूत आवश्यकताहरूको चरम अभावमा हुन्छन् जहाँ भोकमरी, अभाव, मुख्य स्रोतहरूको परिपूर्ति नहुने गरी क्षति भएको र मानवीय क्षति भएको प्रष्ट देखिन्छ।

अवस्था आउनुमा ती क्षेत्रमा सरसफाई र स्वास्थ्यको अवस्था नराम्रो हुनु भूकम्प पछिको पूनः निर्माणको कार्य धिमा गतिमा हुनु, र कृषि र गैर कृषिबाट हुने आम्दानीमा कमी हुनु आदी कारणलाई समेत उल्लेख गरेका छन् ।

जिल्ला खाद्य सुरक्षा सञ्जालहरूले मध्य तथा सुदूर पश्चिम क्षेत्रहरूका केही जिल्लाहरूमा मंसिर देखि फाल्गुण २०७३ सम्म खाद्य सुरक्षाको अवस्था खस्केको जनाए । हुम्ला, मुगु, कालिकोट र बाजुरा जिल्लाका जिल्ला खाद्य सुरक्षा सञ्जालहरूले हिउँदयामको रिक्त समय, वर्षे बालीहरूको उत्पादनमा कमी, कृषि र पशुजन्य आम्दानीमा कमी र हिउँदको समयमा विकासका कार्यक्रमहरूमा आएको सीमितता जस्ता कारणले केही गा.वि.स.हरूलाई उच्चतम खाद्य असुरक्षित (चरण ३) अवस्थामा वर्गिकरण गरेका छन् । धेरै जसो ती जिल्लाहरूले सन् २०१५ र २०१६ मा न्यून वर्षा र खडेरीका कारण बाली उत्पादनको नोक्सानी व्यहोरेका थिए ।

नक्सा १: नेपालको खाद्य सुरक्षा अवस्था (मंसिर देखि फाल्गुण २०७३)

निचोडहरू

- जिल्ला खाद्य सुरक्षा सञ्जालहरूले ६ जिल्लाका ४८ गा.वि.स.हरू (धादिङ्का ५, गोरखाका ११, कालिकोटका ३, मुगुका १०, हुम्लाका १० र बाजुराका ९) लाई उच्चतम खाद्य असुरक्षित (चरण ३) अवस्थामा वर्गिकरण गरे । यो ७४ जिल्लाको ३,३६७ गा.वि.स./न.पा.हरूको १.५ प्रतिशत हो । जिल्ला खाद्य सुरक्षा सञ्जालहरूले ती क्षेत्रमा अनुमानित ८७ हजार मानिसहरू^३ उच्चतम खाद्य असुरक्षित अवस्थाबाट प्रभावित भएको र उनीहरूलाई

^३ जिल्ला खाद्य सुरक्षा सञ्जालहरूले चरण ३ मा वर्गिकरण गरेका प्रभावित जनसंख्या मध्ये हुम्लामा १०० प्रतिशत, मुगुमा ८० प्रतिशत, कालिकोटमा ८५ प्रतिशत, बाजुरामा ८२ प्रतिशत, गोरखामा २२ प्रतिशत र धादिङ्गमा ३४ प्रतिशत रहेको जनाएका छन् ।

आधारभूत खाद्य तथा गैर खाद्य आवश्यकता परिपूर्ति गर्न बाह्य सहायताको आवश्यकता रहेको समेत जनाए । चरण ३ यस्तो अवस्था हो जहाँ खाद्य उपभोगको अभावको अवस्था सामान्य अवस्थाका भन्दा धेरै बढि हुन्छ र घरधुरीहरूले तीव्ररूपमा जीवनयापनका साधनहरू गुमाएर मात्र न्यूनतम् खाद्य आवश्यकता पूरा गर्न सक्दछन् । जिल्ला खाद्य सुरक्षा सञ्जालहरूले यस्तो अवस्था आउनुका मुख्य कारणको रूपमा वर्षे वालीहरूको उत्पादनमा आएको कमी र द्रुततर गतीमा खाद्य संचिती रित्तिदै जानु, हिउँदको रिक्त समय र यसबाट श्रृजित तत्कालिन खाद्य अभाव, वालीहरू तथा पशुजन्य र गैर काष्ठ वन पैदावरबाट हुने आम्दानीमा आएको कमी, र वैशाख २०७२ मा गएको विनाशकारी भूकम्पको निरन्तरको प्रभावलाई जनाए । यसका साथै भूकम्प प्रभावित जिल्लाहरूमा जिल्ला खाद्य सुरक्षा संजालहरूले कमजोर अस्थायी कटेराहरू वा वासस्थानहरू, नाजुक सरसफाई र स्वास्थ्यको अवस्था, र खानेपानीको पहुँचमा कमीको कारणले समेत खाद्य सुरक्षाको अवस्थामा असर परेको जनाए ।

- जिल्ला खाद्य सुरक्षा सञ्जालहरूले १४ जिल्लाका १८३ गा.वि.स.हरूलाई मध्यमस्तरीय खाद्य असुरक्षित (चरण २) अवस्थामा वर्गीकरण गरे । यो ७४ जिल्लाको कुल ३,३६७ गा.वि.स./न.पा.हरूको ५.४ प्रतिशत हो । चरण २ यस्तो अवस्था हो, जहाँ घरधुरीहरूले परम्परागत निर्वाह पद्धति अपनाएर न्यूनतम् खाद्य आवश्यकताहरू परिपूर्ति गर्न सक्दछन्, तर केही अत्यावश्यक गैर खाद्य आवश्यकताका लागि भने घरधुरीहरूले पछि परिपूर्ति गर्न नसकिने खालका निर्वाह पद्धतिहरू नअपनाई उक्त आवश्यकता पूरा गर्न सक्दैनन् । मध्यमस्तरीय खाद्य असुरक्षित (चरण २) अवस्थामा रहेका गा.वि.स.हरू निम्न अनुसार रहेका छन्: नुवाकोटका २०, रसुवाका २, सिन्धुपाल्चोकका ५, गोरखाका ७, कालिकोटका ११, हुम्लाका १७, डोल्पाका ७, मुगुका १४, अछामका २०, बैतडीका १२, बझाङ्गका २८, बाजुराका ६, दार्चुलाका १७, र डोटीका १७ गा.वि.स.हरू ।
- जिल्ला खाद्य सुरक्षा सञ्जालहरूले बाँकी गा.वि.स./न.पा.हरू (३,१३६)लाई न्यूनतम खाद्य असुरक्षित (चरण १) अवस्थामा वर्गीकरण गरे । यो ७४ जिल्लाको कुल ३,३६७ गा.वि.स./न.पा.हरूको ९३.१ प्रतिशत हो । यो त्यस्तो अवस्था हो, जहाँ घरधुरीहरूले जीविकोपार्जनका उपायहरू परिवर्तन नगरिकन खाद्य र गैह्र खाद्य आवश्यकताहरू पूरा गर्न सक्दछन् । ती घरधुरीहरूले आफ्नो सामाजिक तथा आर्थिक हैसियतका कारण खतरा, प्रकोप, संकट, माहामारी र द्वन्द वा हिंसाका कारण हुन सक्ने सानो स्तरका तनावहरू भेल्ल सक्दछन् । ती क्षेत्रहरूमा भर्खर धान (आश्विन/कार्तिक) र मकै (श्रावण/भाद्र) वालीहरूको उत्पादनका कारण पर्याप्त खाद्य वस्तुको संचिती रहेको एंव कृषि र गैर कृषिजन्य कृयाकलापहरूबाट समेत प्राप्त आम्दानीले गर्दा घरधुरीको खाद्य उपलब्धता र पहुँचमा सहयोग पुर्याएको हुँदा प्राकृतिक तथा मानव सृजित विपत्तिले खाद्य उपयोग र स्थिरतामा पार्ने प्रभावलाई सीमित तुल्यायो ।

२. पूर्वानुमान : चैत्र २०७३ देखि आषाढ, २०७४

संक्षेप

जिल्ला खाद्य सुरक्षा सञ्जालहरूले, हालको अवस्था र भावी परिदृष्यलाई मध्यनजर गर्दै चैत्र २०७३ देखि आषाढ २०७४ सम्मको अवधिको खाद्य सुरक्षाको अवस्थाको प्रक्षेपण गरेका छन् । देशको मुख्य हिउँदे वाली गहुँ यसै अवधिमा भित्र्याइने अपेक्षा गरिएको छ । चैत्र २, २०७३ मा CRAFT मार्फत गरिएको पहिलो प्रक्षेपण अनुसार गहुँ वालीको उत्पादन गत वर्षको तुलनामा २.५ प्रतिशतले बृद्धि भई गत सालको उत्पादन १,७३६,८४९ मे.टन. बाट बढेर यस वर्ष १,७८२,००० मे.टन. हुने देखिन्छ । हिउँदे वाली भित्रिए सँगै घरधुरीको खाद्य संचितीमा बृद्धि हुने अपेक्षा गरिएको छ ।

निचोडहरू

जिल्ला खाद्य सुरक्षा सञ्जालहरूले जनाए अनुसार चैत्र २०७३ देखि आषाढ २०७४ सम्मको अवधिमा कुनै पनि गा.वि.स.हरू गम्भिर खाद्य असुरक्षित (चरण ४) को अवस्थामा वर्गिकरण हुने छैनन् र यसका साथै उच्चतम खाद्य असुरक्षित (चरण ३)

र मध्यमस्तरीय खाद्य असुरक्षित (चरण २) मा वर्गिकृत हुने गा.वि.स.हरुको संख्या समेत हालको संख्या बाट घटेर क्रमशः ३१ (अहिलेको ४८ बाट) र १६९ (अहिलेको १८३ बाट) हुने संभावना देखाएका छन् ।

- जिल्ला खाद्य सुरक्षा सञ्जालहरूले ३१ गा.वि.स.हरु (धादिङ्गाका ५, सिन्धुपाल्चोकका ५, गोरखाका ११, कालिकोटका ३, र डोल्पाका ७) लाई उच्चतम खाद्य असुरक्षित (चरण ३) को अवस्थामा वर्गीकरण हुनसक्ने पूर्वानुमान गरेका छन् । उल्लेखित जिल्लाका धेरै जसो ती गा.वि.स.हरु उच्च हिमाली भेगमा अवस्थित रहेका छन् जहाँ हिउँदे अन्न बालीहरु न्यून रूपमा मात्र उब्जनी हुने हुनाले घरधुरीहरुको खाद्य संचितीमा त्यसले उल्लेख्य मात्रामा योगदान गर्न सक्दैन । त्यसबाहेक, ती क्षेत्रमा हिउँदे बालीहरु अक्सर आषाढ महिनातिर मात्र भित्र्याइन्छ । साथै, मनसुनी वर्षाको प्रारम्भले गर्दा कच्ची सडक र बाटोघाटोहरु पनि बिग्रिने र जसले गर्दा आपूर्ति श्रृंखलामा अवरोध आउन गई बजारमा आवश्यकिय वस्तुहरुको मूल्य समेत बढ्ने संभावना रहन्छ । केही हिमाली जिल्लाहरुमा जीविकोपार्जनको मौसमी उपायका रूपमा रहेका याशागुम्वाको संकलन जेष्ठ/आषाढ महिनामा शुरु गरिन्छ । तथापी, घरधुरीहरुले त्यसको आम्दानीबाट फाइदा भने मनसुनको अवधि समाप्त भए पश्चात मात्र लिन सक्नेछन् । यसकारण याशागुम्वाले यो अनुगमन अवधिमा घरधुरीहरुको खाद्य सुरक्षामा कुनै योगदान दिने छैन ।
- जिल्ला खाद्य सुरक्षा सञ्जालहरूले १४ जिल्लाका १६९ गा.वि.स.हरु (दोलखाका १२, काभ्रेपलान्चोकका १०, मकवानपुरका १०, नुवाकोटका २०, रामेछापका १३, रसुवाका २, सिन्धुपाल्चोकका ३१, उदयपुरका ११, गोरखाका ७, कालिकोटका ११, हुम्लाका १०, डोल्पाका १६, मुगुका १० र जाजरकोटका ६) लाई मध्यमस्तरीय खाद्य असुरक्षित (चरण २) अवस्थामा वर्गीकरण हुनसक्ने संभावना देखाएका छन् ।
- जिल्ला खाद्य सुरक्षा सञ्जालहरूले ७४ जिल्लाका बाँकी क्षेत्रहरू न्यूनतम खाद्य असुरक्षित (चरण १) अवस्थामा वर्गीकरण हुन सक्ने पूर्वानुमान गरेका छन् । ती क्षेत्रका घरधुरीहरुले हिउँदे बाली उत्पादन मार्फत खाद्य सञ्चिति परिपूर्ति गर्नेछन् र कृषिजन्य तथा गैह्र कृषिजन्य कृयाकलापहरूबाट निरन्तर आम्दानी प्राप्त गर्नेछन् ।

३. पृष्ठभूमि:

नेपालको ७५ मध्ये ७४ जिल्ला (काठमाडौं बाहेक) हरूमा नेपाल खाद्य सुरक्षा अनुगमन प्रणाली (NeKSAP) जिल्ला खाद्य सुरक्षा सञ्जालहरू सहित सञ्चालनमा रहेको छ । राष्ट्रिय योजना आयोगको रणनीतिक निर्देशनमा कृषि विकास मन्त्रालयले NeKSAP कार्यान्वयन गरिरहेको छ । संयुक्त अधिराज्य बेलायत (UK aid) को सहयोगमा विश्व खाद्य कार्यक्रमले NeKSAP को लागि प्राविधिक सहयोग गरिरहेको छ । थप साभेदार संस्थाहरूमा, केन्द्रीय तथ्याङ्क विभाग (CBS), खाद्य तथा कृषि संगठन (FAO), राष्ट्रिय पोषण तथा खाद्य सुरक्षा सचिवालय (NNFSS), ICIMOD र CGIAR, कृषि तथा जलवायु अनुसन्धान कार्यक्रम, कृषि तथा खाद्य सुरक्षा (CCAFS) रहेका छन् ।

जिल्ला खाद्य सुरक्षा सञ्जालहरूले NeKSAP खाद्य सुरक्षा चरण वर्गीकरण विधिको प्रयोग गरी प्रत्येक चौमासिकमा खाद्य असुरक्षाको गंभिरताको वर्गीकरण गरी कारणहरु पनि विश्लेषण गर्दछन् । बृहत प्रकोपका घटनाहरुमा (जस्तै: २०७२ वैशाखको विनाशकारी भूकम्प पश्चात) तदर्थ बैठकहरु मार्फत पनि NeKSAP ले खाद्य सुरक्षा विश्लेषण गर्ने गर्दछ । खाद्य सुरक्षा सम्बन्धी बृहतर जानकारीका लागि भने उपलब्ध सूचनाहरू सहित दीर्घकालिन खाद्य असुरक्षा, विपोषण (Undernutrition) र गरीबी सम्बन्धी जानकारी दिने श्रोत सामाग्रीहरू पनि अध्ययन गर्नु उपयुक्त हुन्छ, जस्तै 2016 Nepal Demographic and Health Survey (NDHS), 2010/11 Nepal Living Standard Survey (NLSS), 2014 Small Area Estimation of Food Insecurity and Undernutrition in Nepal, 2014 IPC Chronic Food Insecurity Analysis and 2014 Multiple Indicator Cluster Survey.